

บทที่ 5

การประเมินแนวคิดโดยเปรียบเทียบ

จากการศึกษาแนวคิดของปัญญาชนไทย 3 ท่านคือ รองศาสตราจารย์ ดร. จักรทิพย์ นาถสุภา . ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก และศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี พบว่าความคิดและข้อเสนองานของอาจารย์ทั้งสามต่างมีพัฒนาการมาเป็นเวลายาวนาน โดยการ สัมมาจากการศึกษา การค้นคว้าวิจัย และประสบการณ์แต่ละช่วงชีวิต สิ่งที่มีเหมือนกันก็คือ บทสรุป ที่แต่ละท่านได้ในปัจจุบันต่างมีคุณค่าไปในทางสร้างสรรค์ทางเลือกที่ดีขึ้นให้กับการพัฒนาสังคม ไทย ไม่ว่าจะแต่ละท่านจะมีจุดมุ่งหมายในการทำงานมาสู่การช่วยเหลือสังคมตั้งแต่ต้นหรือไม่ก็ตาม

หากจะพิจารณาในเชิงเปรียบเทียบแล้ว การพิจารณาไปยังความเหมือนและความแตกต่างในตัวนักคิดแต่ละท่านนั้นมีความซับซ้อนและรายละเอียดอยู่มาก ขณะเดียวกัน การจะศึกษาแนวคิดที่แต่ละท่านมีอยู่นั้น ไม่อาจตัดขาดจากการทำความเข้าใจในพื้นฐานของชีวิต พัฒนาการทางความคิด หรือจุดมุ่งหมายในการทำงานของแต่ละบุคคลได้ เนื่องจากการศึกษาในเรื่องดังกล่าวเป็นแนวทางสำคัญที่จะสามารถตอบคำถามถึงสาเหตุของความเหมือนและความแตกต่างในแต่ละแนวคิดได้เป็นอย่างดี สิ่งที่สำคัญอีกประการหนึ่งในการศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดทั้งสามนี้ก็คือ การประเมินความแตกต่างในสถานะและบทบาทของแนวคิดทั้งสามที่มีอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน ซึ่งการศึกษาในประเด็นดังกล่าวแม้มีความสำคัญ แต่ก็เป็นเรื่องใหญ่และจำเป็นต้องมีการศึกษาวิจัยอย่างละเอียดในระดับต่อไป จึงไม่อาจนำมาประเมินไว้ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้อย่างครบถ้วน อย่างไรก็ตาม ภายใต้วัตถุประสงค์และขอบเขตในการศึกษาที่ได้ตั้งไว้แล้วนั้น สิ่งที่ต้องมีการประเมินออกมาในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้แบ่งออกเป็น 2 ส่วนสำคัญคือ ส่วนที่หนึ่งเป็นการประเมินแนวคิดทั้งสามโดยเปรียบเทียบ ซึ่งจะแบ่งออกเป็น 4 ประเด็นหลักๆคือ

- 1.เปรียบเทียบพื้นฐานทางความคิด อันนำไปสู่เป้าหมายที่นักคิดแต่ละท่านแสวงหา
- 2.เปรียบเทียบการวิเคราะห์สังคมไทย และการจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของชุมชนในสังคมไทย

3. เปรียบเทียบความเหมือนและแตกต่างภายในจุดร่วมของแนวคิดเรื่อง การพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเองของนักคิดทั้งสามท่าน

4. ประเมินจุดเด่นและขีดจำกัดของแต่ละแนวคิด

การประเมินแนวคิดในสี่ประเด็นดังกล่าวเป็นการสังเคราะห์แนวคิด เพื่อค้นหา จุดเด่นและขีดจำกัดของแนวคิดในกระแส การพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเอง ภายในขอบเขตการศึกษาแนวคิดตามแนวคิดที่ได้เลือกออกมาเป็นตัวแทนกลุ่ม หลังจากประเมินแนวคิดโดย เปรียบเทียบในประเด็นทั้งสี่แล้ว ในส่วนที่สองคือ การนำเอาข้อสรุปของแต่ละแนวคิดมาพิจารณา ร่วมกับสภาพการณ์ที่เป็นจริงในปัจจุบัน เพื่อประเมินความเป็นไปได้ในเรื่อง การพึ่งตนเอง ใช้ เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สำหรับแนวทางการพัฒนาสังคมไทยต่อไป อย่างไรก็ตาม การ พิจารณาแนวคิดภายในบริบทความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย จะยังคงอยู่ในกรอบ การพิจารณาความเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากผลการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมไทยภายใต้แผนการ พัฒนาที่รัฐกำหนดขึ้นมาใช้จนถึงปัจจุบัน และประเมินแนวคิดทั้งสามในฐานะทางเลือกเพื่อการ พัฒนาสังคมในกระแสใหม่ที่ให้ทิศทางต่างไปจากเดิม

1. เปรียบเทียบพื้นฐานทางความคิดและเป้าหมายที่นักคิดแต่ละท่านแสวงหา

ความแตกต่างในพื้นฐานชีวิตและพัฒนาการทางความคิดเป็นสาเหตุสำคัญซึ่งนำไปสู่ความต่างกันเป้าหมายการศึกษาและการทำงานของนักคิด จากการศึกษาพบว่านักคิด อารุโธทั้งสามท่านที่นำมาศึกษานี้มีพื้นฐานชีวิตและความคิดบางประการที่แตกต่างกันอยู่บ้าง ซึ่ง ส่งผลให้แนวคิดที่แต่ละท่านนำเสนอเน้นมีจุดเน้นและคำอธิบายหลายส่วนที่ต่างกันออกไป

สำหรับอาจารย์ฉัตรทิพย์ เมื่อพิจารณาจากพื้นฐานชีวิตแล้วจะพบว่า อาจารย์ เติบโตมาด้วยความสงบสุข พร้อมกับการปลูกฝังในเรื่องการศึกษาโดยได้รับอิทธิพลส่วนใหญ่มาจากบิดา จนทำให้อาจารย์ให้ความสำคัญกับการศึกษาเป็นส่วนสำคัญของชีวิตตลอดมา ชีวิตที่อยู่ กับการศึกษาในตำราเป็นส่วนใหญ่ ทำให้อาจารย์มีความรู้กว้างไกลในหลายเรื่อง ทั้งยังมีความ สึกซึ่งในเรื่องทฤษฎีต่างๆอย่างมาก แต่ในขณะเดียวกัน ก็ทำให้อาจารย์ขาดโอกาสในการได้สัมผัส กับการชีวิตที่เป็นจริงบางส่วนที่อยู่ภายนอก ซึ่งไม่อาจบันทึกไว้อย่างละเอียดลึกซึ้งภายในตำราเล่มใด เล่มหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ด้วยพื้นฐานของผู้ที่ใฝ่ใจในการศึกษาและมีความสนใจเป็นพิเศษในการ

ศึกษาด้านประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ไทยได้เป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้อาจารย์ทำการวิจัยเรื่อง เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต อันเป็นงานวิจัยที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในชีวิตการศึกษาของอาจารย์¹

แต่ถึงกระนั้นก็ตาม แม้ในเวลาต่อมาอาจารย์ฉัตรทิพย์ได้ให้ความสนใจในการศึกษาเรื่องชุมชนหมู่บ้านไทยอย่างจริงจัง โดยศึกษาลงลึกไปยังเรื่องจิตสำนึกของชาวบ้านและชุมชน แต่อาจารย์ได้ใช้กรอบทฤษฎีทางสังคมศาสตร์เข้าไปจับภาพและให้คำอธิบายวิถีชีวิตของคนในชุมชนเป็นหลัก โดยอาจารย์เองก็ยอมรับว่า อาจารย์อธิบายชุมชนโดยใช้ทฤษฎีวิถีชีวิตการผลิตแบบเอเชียของมาร์กซ์ ร่วมกับการศึกษาในฐานะผู้ที่มีความเห็นสอดคล้องกับแนวคิดในกลุ่มลัทธิอนาธิปไตยนิยม² นอกจากนั้นอาจารย์ฉัตรทิพย์ยังคงวางตัวเป็น “คนนอก” ซึ่งปรารถนาจะนำเสนอ “คุณค่าที่มีอยู่” ของชุมชนโดยวิธีการวิเคราะห์ของอาจารย์เอง ข้อเสนอของอาจารย์ฉัตรทิพย์ รวมไปถึงการอธิบายภาพของชุมชนในบางส่วนจึงมักไม่ได้รับการยอมรับจากนักวิชาการในสาขาใดโดยเฉพาะ³ อีกทั้งภาพชุมชนที่อาจารย์นำเสนอถูกมองว่า เหมือนถูกปรุงแต่งโดยทางทฤษฎีและเป็นไปในเชิงอุดมคติหาใช่ภาพชุมชนหมู่บ้านตามที่เป็นจริงไม่ แต่ในทางกลับกันแนวคิดของอาจารย์กลับได้รับการยอมรับอย่างมากจากนักวิชาการและปัญญาชนท้องถิ่นส่วนใหญ่ว่าเป็นแนวคิดที่ลงลึกไปถึงจิตสำนึกของชาวบ้านอย่างแท้จริง ภาพชุมชนตามแนวคิดของอาจารย์ฉัตรทิพย์เน้นหนักไปในเชิงประวัติศาสตร์ และภาพชีวิตของชาวบ้านในอดีต เพื่อวิวาทะกับการครอบงำจากภายนอก โดยคำอธิบายเรื่องวิถีชีวิตของชาวบ้านอาจารย์ให้ความสำคัญกับเรื่องจิตสำนึกและอุดมการณ์ อาจารย์อธิบายวิถีชีวิตของคนในชุมชนหมู่บ้านว่าเป็นไปโดยพื้นฐานของจิตสำนึกแลอุดมการณ์บางอย่างที่สืบต่อกันมา พร้อมทั้งอธิบายว่า การที่ชาวบ้านไม่แจ่มชัดในอุดมการณ์ดังกล่าว เนื่องจากอุดมการณ์เหล่านั้นได้แฝงอยู่ในวิถีการปฏิบัติในชีวิต

¹ อ่านเพิ่มใน บทที่ 2

² สัมภาษณ์รองศาสตราจารย์ ดร. ฉัตรทิพย์ นาคสุภา, 13 พฤศจิกายน 2538. และอ่านเพิ่มในบทที่ 2.

³ ดูตัวอย่างความคิดเห็นในประเด็นนี้ได้ เช่น ยุคติ มุกดาวิจิตร, การก่อตัวของกระแสวัฒนธรรมชุมชนในสังคมไทย พ.ศ. 2520-2537, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขามานุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538. หรือใน Kitahara, Atsushi, "Rethinking the Theory of 'Wattthanatham Chumchon' (The Culture of Community)" A Paper Presented at the 5th International Conference on Thai Studies, School of Oriental and African Studies, University of London, 1993. เป็นต้น

ประจำวันจนไม่อาจแยกออกจากกันได้ ดังนั้นข้อเสนอของอาจารย์ก็คือ การฟื้นฟูและปลูกจิตสำนึกหรืออุดมการณ์ที่แฝงอยู่ในของชาวบ้านให้ชัดเจนขึ้น เพื่อสามารถใช้ให้เป็นประโยชน์ในการพัฒนาในระดับต่อไป การให้ข้อเสนอโดยเน้นในเรื่องจิตสำนึกและอุดมการณ์เช่นนี้เป็นเรื่องยากที่จะได้รับการยอมรับจากคนทั่วไป เนื่องจากเรื่องจิตสำนึกเป็นเรื่องละเอียดอ่อนยากต่อการพิสูจน์ไปถึงข้อเท็จจริง อีกทั้งการศึกษาส่วนใหญ่ในปัจจุบันมีแนวโน้มเพื่อแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นในขณะหนึ่งในเชิงรูปธรรม ซึ่งสามารถนำไปใช้ให้เห็นผลอย่างชัดเจนได้ ทำให้แนวคิดของอาจารย์ฉัตรทิพย์ซึ่งมีความแตกต่างออกไปเช่นนี้มักจะถูกวิพากษ์วิจารณ์ในวงวิชาการเสมอ หากมองในทางกลับกันแล้ว แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนของอาจารย์ฉัตรทิพย์น่าจะมีคุณค่าสูงยิ่งในแง่ของการนำเสนอการวิเคราะห์ในประเด็นที่แตกต่างออกไป ซึ่งอาจเป็นข้อเท็จจริงที่เรากำลังจะละเลยไปก็เป็นได้

จากพื้นฐานความเป็นนักวิชาการซึ่งให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ปัญหาตามหลักการทางทฤษฎีนี้เองได้สืบเนื่องมาสู่เป้าหมายในทางวิชาการของอาจารย์ด้วย การทำงานวิจัยและการศึกษาส่วนใหญ่ของอาจารย์ฉัตรทิพย์มักเป็นไปเพื่อตอบสนองเป้าหมายคือ การหาคำตอบในเรื่องที่อาจารย์เกิดความสนใจในขณะนั้นมากกว่าเพื่อสิ่งอื่น โดยที่การศึกษาริชัยที่อาจารย์สนใจนั้นก็ล้วนแต่เป็นไปเพื่อนำกลับมายืนยันต่อแนวคิดที่อาจารย์นำเสนอไว้ตั้งแต่ต้นทั้งสิ้น กล่าวคืออาจารย์ฉัตรทิพย์ศึกษางานเพื่อยืนยันความเข้าใจเดิมที่มีอยู่แล้วของตนให้แจ่มชัด ขณะเดียวกันก็มีจุดมุ่งหมายที่สำคัญคือ การพยายามที่จะรวมกลุ่มผู้ที่มีความเห็นสอดคล้องไว้ในสำนักคิดเดียวกัน นั่นหมายถึงว่า อาจารย์เองมีเป้าหมายในทางวิชาการเป็นหลัก ไปพร้อมกับความต้องการที่จะสืบทอดสกุลทางความคิด และด้วยความตั้งใจหรือไม่ก็ตามแนวคิดของอาจารย์ได้ให้ผลที่สำคัญคือ เป็นแนวคิดที่มีคุณภาพอย่างสูงในการเป็นข้อเสนอที่สำคัญอีกทางหนึ่งในสังคมไทยปัจจุบันไปพร้อมๆกัน สาเหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะ ความสนใจของอาจารย์มักมีส่วนเกี่ยวพันอยู่กับเรื่องของส่วนรวมด้วยเสมอ ทำให้แนวคิดของอาจารย์ฉัตรทิพย์ไม่อาจเป็นแนวคิดที่ตัดขาดออกจากการทำประโยชน์ให้กับสังคมได้

ในทางตรงกันข้าม เมื่อพิจารณาที่พื้นฐานและเป้าหมายในชีวิตของนักคิดอีกสองท่านคือ อาจารย์เสนห์และอาจารย์หมอบุระจะพบว่า ท่านอาจารย์ทั้งสองมีความคล้ายคลึงกันที่สุดในเรื่องของเป้าหมายในการทำงาน ความคล้ายคลึงกันนั้นก็คือ ทั้งอาจารย์เสนห์และอาจารย์หมอบุระต่างให้ความสำคัญกับการแสวงหาหนทางเพื่อช่วยเหลือสังคมเป็นเป้าหมายหลัก

เป้าหมายดังกล่าวนี้เกิดจากสาเหตุใดนั้นจำเป็นต้องพิจารณาไปยังพื้นฐานชีวิตและการศึกษาของ
อาจารย์ทั้งสองท่านเป็นส่วนประกอบที่สำคัญ

จากการศึกษาชีวิตของอาจารย์เสนอห์พบว่า อาจารย์ใช้ชีวิตในวัยเด็กอยู่ใน
ต่างจังหวัดเป็นเวลาหลายปีก่อนที่จะย้ายมาศึกษาต่อในกรุงเทพฯ แต่ถึงอย่างนั้นอาจารย์ก็เติบโต
ในชุมชนที่เป็นเมืองไม่ชนบท ซึ่งต่างไปจากอาจารย์หมอประเวชซึ่งได้คลุกคลีกับสิ่งแวดล้อมใน
ชนบทมาตั้งแต่เล็ก และเป็นท่านเดียวในจำนวนนักคิดทั้งสามท่านที่สัมผัสกับความทุกข์ยากใน
ชีวิตของคนในชนบทมากที่สุด แม้ว่าภายหลังเมื่ออาจารย์ศึกษาด้านการแพทย์ทำให้อาจารย์
ห่างไกลจากชนบทออกไปมากขึ้น แต่อาจารย์มักกล่าวเสมอว่า อาจารย์ไม่อาจจะทิ้งนิสัย
หลายอย่างของคนชนบทที่มีติดตัวอยู่ได้ ที่สำคัญที่สุด อาจารย์หมอประเวชไม่อาจลืมความ
ทุกข์ยากที่ตนเคยประสบมาในวัยเยาว์ สิ่งนี้เป็นส่วนสำคัญที่ผลักดันให้อาจารย์คิดช่วยเหลือผู้
ทุกข์ยากก่อนสิ่งอื่นเสมอ ประกอบกับการอ่านหนังสือนวนิยายจีนทำให้อาจารย์ฝังใจในเรื่องความ
ยุติธรรมที่พึงจะต้องมีในการใช้ชีวิตร่วมกันในสังคม ปัจจัยสำคัญที่ผลักดันสู่เป้าหมายในการ
ทำงานเพื่อสังคมอีกประการหนึ่งที่ชัดเจนก็คือ การที่อาจารย์เป็นผู้มีความศรัทธาในพุทธศาสนา
และการหมั่นศึกษาคำสอนในพระไตรปิฎกอย่างสม่ำเสมอ ทำให้อาจารย์หมอประเวชยึดถือใน
ความถูกต้อง ตั้งงามเป็นหลักปฏิบัติในชีวิตประจำวัน และต้องการให้สังคมมีความสงบสุข ความ
ปรารถนาที่จะช่วยเหลือผู้อื่นเมื่อมาประกอบกับหลักธรรมในพุทธศาสนาที่อาจารย์ได้ศึกษาจึง
กลายมาเป็นข้อเสนอมือเพื่อแก้ไขปัญหาสังคมด้วยความประณีตประนีประนอมอย่างสันติวิธี

เมื่อพิจารณากลับไปยังอาจารย์เสนอห์ เป้าหมายการทำงานเพื่อสังคมน่าจะมา
จากพื้นฐานการได้เห็นแบบอย่างในการช่วยเหลือผู้อื่น และการอบรมเลี้ยงดูจากคุณอาในเรื่อง
ความรักความเมตตาที่พึงมีต่อเพื่อนมนุษย์ แต่ปัจจัยที่ชัดเจนและมีส่วนเน้นให้สำนึกในเรื่อง
ส่วนรวมของอาจารย์เสนอห์เด่นชัดขึ้น น่าจะเป็นผลจากอิทธิพลการศึกษาเรื่องเสรีภาพจาก
ตะวันตกเป็นสำคัญ การที่อาจารย์เสนอห์ได้รับอิทธิพลทางความคิดเรื่องเสรีภาพมาจากตะวันตก
โดยไม่ละเลยที่จะนำมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับบริบทของไทย ทำให้แนวคิดของอาจารย์
เกิดจากการดัดแปลงอุดมคติแบบตะวันตกผสมผสานกับความเป็นไทย อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่า
อาจารย์เสนอห์จะพยายามอธิบายเสรีภาพที่พึงจะเป็นในบริบทของสังคมไทยเอาไว้แล้ว แต่สิ่งที่
ต้องยอมรับก็คือ อาจารย์ได้ศึกษาเรื่องของสังคมไทยไม่มากนัก โดยเฉพาะในส่วนของชาวบ้าน
หรือประชาชน เนื่องจากในระยะต้น อาจารย์ให้ความสนใจในเรื่องโครงสร้างการปกครอง

การเมือง และเรื่องของรัฐ ซึ่งยังคงเป็นโครงสร้างส่วนบน ไม่ลงมาถึงเรื่องของคนอย่างจริงจัง แม้จนกระทั่ง อาจารย์เปลี่ยนแนวทางในการทำงานมาสู่การทุ่มเททางด้านชุมชนพัฒนา เนื่องจากได้ตระหนักถึงเหตุแห่งปัญหาความไม่เท่าเทียมกันในสังคมว่ามาจากการทำงานที่ชนบทกำลังถูกทำลายลง อาจารย์ก็ยังไม่ได้นั่งไปยั้งการศึกษาและทำความเข้าใจในพื้นฐานของชุมชนหรือชาวบ้านมากนัก แต่กลับให้ความสำคัญกับวิธีการในการแก้ไขปัญหาและการวางแผนเพื่อการจัดการในระยะยาวมากกว่า แนวคิดของอาจารย์เสนห์จึงไม่มีคำอธิบายลึกไปถึงเรื่องของความสัมพันธ์ในชุมชน การก่อตัวของสังคมในระดับหมู่บ้าน และแทบจะไม่มีประเด็นเรื่องจิตสำนึกของชาวบ้านอยู่เลย ซึ่งต่างจากแนวคิดของอาจารย์อีกสองท่าน โดยที่อาจารย์เสนห์เองก็มิได้เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องศึกษาอย่างลึกซึ้งซึ่งนักในประเด็นนี้⁴

ถึงอย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่าอาจารย์เสนห์จะไม่ให้ความสำคัญกับตัวบุคคล ตรงกันข้าม อาจารย์เน้นในเรื่องเสรีภาพของบุคคลในการพัฒนาตนเองเป็นจุดเริ่มต้น อาจารย์เห็นว่าสมาชิกในสังคมควรมีสักยภาพเพียงพอที่จะพัฒนาตนเองได้อย่างเสรีเท่าเทียมกัน จะเห็นได้ว่า แนวคิดของอาจารย์มีพื้นฐานอยู่ในเรื่องความเป็นอิสระของปัจเจกชน เช่นเดียวกับความคิดของตะวันตก ดังนั้นแม้ว่าอาจารย์จะกล่าวถึงความเป็นชุมชน แต่การรวมตัวกันเป็นชุมชนสำหรับอาจารย์เป็นเรื่องรองลงมาคือ เป็นส่วนที่จะช่วยสนับสนุนให้อิสระภาพในการพัฒนาตนเองของปัจเจกบุคคลเป็นจริงได้มากขึ้น การเสนอเช่นนี้จึงเป็นสิ่งที่แสดงว่า อาจารย์เสนห์ยังคงมองสังคมไทยและความสัมพันธ์ในสังคมโดยมีพื้นฐานความคิดแบบตะวันตก คำอธิบายความเป็นชุมชน ระบบความสัมพันธ์ของชุมชน ตลอดจนข้อเสนอสู่และแนวทางปฏิบัติในเรื่องชุมชนพัฒนาของอาจารย์เสนห์จึงแตกต่างไปจากแนวคิดของอาจารย์จักรทิพย์และอาจารย์หมอบุระเวศ

2. เปรียบเทียบการวิเคราะห์สังคมไทย และการจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของชุมชนในสังคม

การวิเคราะห์สังคมไทยหรือการมองสังคมไทยโดยนักคิดทั้งสามท่านมีความแตกต่างกันออกไปในรายละเอียด ซึ่งส่วนหนึ่งมาจากพื้นฐานทางความคิดในระยะเริ่มต้น และประสบการณ์จากการศึกษาที่แตกต่างกัน กล่าวคือ สำหรับอาจารย์จักรทิพย์ อาจารย์ได้วิเคราะห์สังคมไทยในมุมมองของนักวิชาการผู้สนใจในประวัติศาสตร์ และให้ความสำคัญกับการใช้ทฤษฎี

⁴ สัมภาษณ์ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก, วันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2539.

ทางสังคมศาสตร์เป็นหลักในการอธิบาย ภาพสังคมไทยโดยอาจารย์ฉัตรทิพย์จึงมีมิติทางประวัติศาสตร์หรือเป็นภาพในอดีตเสียเป็นส่วนใหญ่ พร้อมกันนั้นอาจารย์ได้เสนอการวิเคราะห์สังคมไทยตั้งแต่การก่อรูปทางสังคม วิธีการผลิต ความสัมพันธ์ระหว่างคนและชนชั้นต่างๆในสังคม อาจารย์ฉัตรทิพย์ใช้วิธีการอธิบายสังคมไทยโดยอาศัยทฤษฎีของมาร์กซ์ โดยเฉพาะทฤษฎีที่ว่าด้วยวิธีการผลิตแบบเอเชีย และวางอุดมการณ์ของสังคมไทยโดยเฉพาะเจาะจงไปยังชุมชนหมู่บ้านให้เป็นไปตามแนวคิดหรือนาธิปไตยนิยม

สังคมไทยในทัศนะของอาจารย์ฉัตรทิพย์ถูกแบ่งออกเป็นสองส่วน ซึ่งซ้อนทับกัน อยู่คือ ส่วนที่เป็นรัฐและทุนที่แทรกเข้ามาภายหลังกับส่วนที่เป็นชุมชนหรือชาวบ้าน การวิเคราะห์สังคมไทยของอาจารย์ให้ความสำคัญกับส่วนหลังนี้อย่างมาก จนแทบจะกล่าวได้ว่าคำอธิบายเรื่องสังคมไทยของอาจารย์เกือบทั้งหมดอยู่ในส่วนที่เป็นชุมชน ที่เป็นเช่นนี้เพราะอาจารย์เชื่อว่าชุมชนท้องถิ่นและชาวบ้านเป็นส่วนแท้ของสังคมไทย ซึ่งถูกละเลยในการกล่าวถึงมาโดยตลอด ความสนใจส่วนใหญ่ในวงการศึกษไทยเน้นไปเฉพาะเรื่องของรัฐ และปัจจุบันก็ให้ความสำคัญกับการอธิบายในกลุ่มทุนอย่างมาก อาจารย์เห็นว่าส่วนของรัฐและทุนได้ครอบงำความคิดและความเข้าใจของคนไทยมาเป็นเวลายาวนาน ซึ่งอาจารย์ไม่เห็นด้วย แต่ความไม่เห็นด้วยดังกล่าว มิได้แสดงออกมาโดยการวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับรัฐหรือทุน กลับแสดงออกโดยการให้ความสำคัญอย่างสูงต่อการอธิบายในส่วนของชุมชนหมู่บ้าน จนทำให้ดูเหมือนว่าแนวคิดของอาจารย์มีแนวโน้มที่จะเอนเอียงไปทางชุมชนท้องถิ่นมากเกินไป จนขาดการเชื่อมโยงกับส่วนที่เหลือในสังคมขณะเดียวกัน การที่อาจารย์ฉัตรทิพย์ได้วิเคราะห์ชุมชนหมู่บ้านไทยโดยเน้นไปยังคุณค่าของวัฒนธรรมชุมชนที่สืบทอดมาตั้งแต่อดีตในแง่ของอุดมการณ์และจิตสำนึก ทำให้ภาพของสังคมไทยซึ่งถูกแทนที่ด้วยชุมชนซึ่งมีวัฒนธรรมที่ดิงามเปี่ยมด้วยน้ำใจนั้นกลายเป็นภาพที่สวยงามคล้ายเป็นภาพในอุดมคติที่ไม่อาจพบได้ในปัจจุบัน

ในความเป็นจริง การวิเคราะห์สังคมเช่นนั้นของอาจารย์ฉัตรทิพย์มิได้มีเป้าหมายเพื่อไม่ให้ถึงซึ่งสังคมในอุดมคติเสียทีเดียว อาจารย์เพียงพยายามเสนอภาพของความดิงามในอดีต เพื่อสนับสนุนข้อเสนอนหลักของอาจารย์คือ การฟื้นฟูจิตสำนึกและอุดมการณ์ที่แท้จริงของไทย รวมไปถึงการปรับประยุกต์สิ่งที่มีอยู่ให้เข้ากับวัฒนธรรมในส่วนที่ดิของภายนอก แต่เพราะเหตุว่า แนวคิดของอาจารย์ฉัตรทิพย์เน้นในเรื่องการกล่าวถึงอุดมการณ์ภายในสังคมเป็นส่วนใหญ่ จึงทำให้ไม่เห็นภาพการเชื่อมโยงในเชิงรูปธรรมอย่างเด่นชัด ในประเด็นดังกล่าวอาจารย์ฉัตรทิพย์

เห็นว่า ควรเป็นหน้าที่ของส่วนรวมที่จะต้องสืบต่อแนวความคิดและแสวงหาแนวทางในการทำงานให้เกิดผลอย่างแท้จริงต่อไป อาจารย์มีเป้าหมายเพียงการนำเสนอแนวคิดภายใต้ขีดจำกัดของความรู้และความสนใจที่มีอยู่เท่านั้น⁵

สำหรับการวิเคราะห์สังคมไทยโดยอาจารย์เสนห์ในช่วงเริ่มต้นนั้น มีความชัดเจนในส่วนของภาครัฐ และในระดับโครงสร้างมากกว่าส่วนของชาวบ้าน ที่เป็นเช่นนี้เพราะอาจารย์มีพื้นฐานของนักรัฐศาสตร์ และการทำงานในระบบราชการมากกว่าครึ่งชีวิต คำอธิบายเกี่ยวกับสังคมไทยโดยทัศนะของอาจารย์มุ่งไปที่การวิพากษ์รัฐ และการกล่าวถึงกลุ่มชนชั้นกลางซึ่งกุมอำนาจด้านทุนในเมืองเป็นหลัก ที่เหมือนกันกับอาจารย์ฉัตรทิพย์ก็คือ อาจารย์มองเห็นสังคมไทยว่ามีความเหลื่อมล้ำเป็นสองส่วน แต่อาจารย์ให้ความสำคัญกับการปรับเปลี่ยนในเชิงโครงสร้างมากกว่าการกล่าวถึงในส่วนของประชาชน จนกระทั่งในเวลาต่อมา เมื่ออาจารย์เสนห์สังत्मประสบการณจากการศึกษาและการทำงานที่มากขึ้น อาจารย์เสนห์ว่าสังคมทุกส่วนมีความเชื่อมโยงและสัมพันธ์กันทั้งสิ้น อาจารย์เสนห์การวิเคราะห์สังคมโดยใช้ “หลักความคิดเชิงคุณภาพ” คือ การมองทุกเรื่องทุกส่วนในสังคมอย่างเป็นองค์รวมและมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ทั้งนี้ การปรับเปลี่ยนที่ควรจะเป็นจึงต้องเริ่มต้นใหม่จากส่วนฐานเชื่อมโยงไปสู่ส่วนต่างๆของสังคมอย่างทั่วถึงกัน สังคมไทยในทัศนะของอาจารย์เสนห์จึงประกอบด้วยการกล่าวถึงชุมชนท้องถิ่นในมิติของการเชื่อมโยงกับส่วนอื่น ในแง่ของการเรียนรู้และรับประโยชน์ร่วมกัน

ด้วยเหตุว่าพื้นฐานของอาจารย์เสนห์มิได้มุ่งไปยังการศึกษาและทำความเข้าใจในชุมชนและชาวบ้านมาตั้งแต่ต้น และเมื่ออาจารย์ให้ความสนใจชุมชน อาจารย์เสนห์ก็มองชุมชนในมิติของการเชื่อมโยงกับส่วนอื่นของสังคม จึงทำให้ความเข้าใจในพื้นฐานของระบบชุมชนหมู่บ้านไทยของอาจารย์เสนห์ไม่ลึกซึ้งนักเมื่อเทียบกับนักคิดอีกสองท่าน ชุมชนในทัศนะของอาจารย์เสนห์เป็นหน่วยหนึ่งในการรวมตัวของปัจเจกชนในสังคม ความสัมพันธ์จึงเป็นไปเพื่อเสริมประโยชน์ร่วมกัน มากกว่าจะมีคำอธิบายในเรื่องความผูกพันทางด้านจิตสำนึก ความเชื่อ หรืออุดมการณ์ ชุมชนในทัศนะของอาจารย์เสนห์จึงไม่ได้ถูกจัดวางให้มีความสำคัญอย่างที่สุด หรือสำคัญกว่าส่วนอื่นในสังคม ดังเช่นทัศนะของอาจารย์ฉัตรทิพย์ แต่ชุมชนของอาจารย์เสนห์มีความสำคัญในแง่ของการเป็นหน่วยพื้นฐานที่สามารถเชื่อมโยงประโยชน์ไปสู่ส่วนอื่นในสังคม ดังนั้น แม้อาจารย์

⁵ สัมภาษณ์รองศาสตราจารย์ ดร. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, วันที่ 12 ตุลาคม 2638.

เสน่ห์จะให้ความสำคัญกับเรื่องของชุมชนและเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชนอย่างมาก แต่การพัฒนาชุมชนเป็นเพียงจุดเริ่มต้น เป็นคำตอบ แต่ไม่ใช่เป้าหมายทั้งหมดของสังคมไทย เพราะสังคมไทยในทัศนะของอาจารย์เสน่ห์ยังคงต้องเชื่อมโยงกับอีกหลายส่วนด้วย ความแตกต่างในแนวคิดของอาจารย์ฉัตรทิพย์และอาจารย์เสน่ห์ที่ชัดเจนจึงอยู่ที่ประเด็นการเชื่อมโยงชุมชนกับส่วนต่างๆ ของสังคมนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่อาจารย์เสน่ห์ทำอยู่ในปัจจุบันนี้ส่วนใหญ่เป็นการปฏิบัติงานในโครงการพัฒนาชุมชนในเชิงรูปธรรมเป็นหลัก จึงทำให้ดูเหมือนว่าอาจารย์ได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาชุมชนมากกว่าส่วนอื่น ซึ่งเมื่อนำไปเปรียบเทียบกับแนวคิดของอาจารย์หมอประเวศแล้วจะมองเห็นข้อเสนอในระดับมหภาคมากกว่า เนื่องจากแนวคิดของอาจารย์หมอประเวศได้กล่าวครอบคลุมสังคมไทยในหลายส่วน พร้อมกันนั้นก็ให้ข้อเสนอในการแก้ไขปัญหาในเกือบทุกประเด็นปัญหาในสังคมไทย ทั้งในเรื่องศาสนา วัฒนธรรม การศึกษา การเมือง เศรษฐกิจ ฯลฯ ตั้งแต่ในระดับชุมชนท้องถิ่นไปจนกระทั่งถึงโครงสร้างส่วนบน อาจารย์หมอประเวศมีแนวการวิเคราะห์สังคมไทยคล้ายคลึงกับสองแนวคิดที่กล่าวข้างต้นคือ อาจารย์วิเคราะห์สังคมไทยโดยให้ความสำคัญกับชุมชนในเชิงจิตสำนึกเช่นเดียวกับอาจารย์ฉัตรทิพย์ แต่มีความต่างกันไปในคำอธิบาย ขณะเดียวกัน อาจารย์หมอประเวศให้ความสำคัญกับการเชื่อมโยงสังคมอย่างเป็นองค์รวม และเห็นว่าทุกส่วนของสังคมมีปฏิสัมพันธ์กันเช่นเดียวกับการวิเคราะห์ของอาจารย์เสน่ห์

อาจารย์หมอประเวศให้ความสำคัญกับชุมชนท้องถิ่นทั้งในฐานะที่เป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาสังคม และในฐานะที่เป็นแหล่งรวมความดีงามและคุณค่าทางวัฒนธรรมของสังคมไทย แต่อาจารย์ให้ความสำคัญกับชุมชนในชนบทน้อยกว่าอาจารย์ฉัตรทิพย์ เพราะคำจำกัดความของคำว่าชุมชนของอาจารย์รวมความถึงสังคมไทยทั้งหมดโดยไม่จำกัดว่าเป็นชุมชนในสวนใด ชุมชนของอาจารย์หมอประเวศจึงมีขนาดใหญ่กว่าชุมชนของอาจารย์ฉัตรทิพย์ และอาจารย์ให้ชุมชนในชนบทเป็นเพียงแบบอย่างของการจัดระบบชุมชนที่พึงจะเป็นและเหมาะสมกับพื้นฐานของสังคมไทย ชุมชนในชนบทจึงมีฐานะเป็นส่วนประกอบพื้นฐานของการก่อรูปของชุมชนใหญ่ที่แท้จริง

การพิจารณาในประเด็นการวิเคราะห์สังคมไทย และการจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของชุมชนของนักคิดทั้งสามท่านนี้ จะพบความแตกต่างที่ชัดเจนอีกประการหนึ่งก็คือ การให้ความสำคัญกับการนำเอาทฤษฎีมาให้คำอธิบายและวิเคราะห์สังคมนั้นจะเด่นชัดที่สุดในแนวคิดของอาจารย์ฉัตรทิพย์ ในขณะที่นักคิดอีกสองท่านแม้ได้รับอิทธิพลทางความคิดในทางทฤษฎีมาด้วยเช่นเดียวกัน กล่าวคือ อาจารย์เสนหมีพื้นฐานความคิดเรื่องเสรีภาพในแบบตะวันตก และอาจารย์หมอบระเวศมีพื้นฐานความคิดในเชิงพุทธปรัชญาและทฤษฎีวิทยาศาสตร์ แต่แนวคิดของอาจารย์สองท่านหลังนี้ไม่อาจจำกัดกรอบไว้ว่าเป็นแนวคิดที่มีพื้นฐานมาจากทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งดังเช่นแนวคิดของอาจารย์ฉัตรทิพย์ ที่สำคัญ ทั้งสองท่านต่างก็ไม่ยอมรับว่าได้วิเคราะห์สังคมไทยจากกรอบทฤษฎีใดโดยเฉพาะ แต่เป็นการปรับประยุกต์จากหลายๆแนวคิด ร่วมกับประสบการณ์ในการทำงานเป็นเวลานานมากกว่า

3.เปรียบเทียบความแตกต่างในข้อเสนอ และแนวทางปฏิบัติภายใต้เป้าหมายการพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเอง

จากการศึกษาที่ผ่านมาพบว่า นักคิดทั้งสามท่านต่างนำเสนอแนวทางการพัฒนาสังคมไทย โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาชุมชนในระดับท้องถิ่นเป็นจุดเริ่มต้นเช่นเดียวกัน แต่ในแต่ละแนวคิดมีข้อเสนอ และแนวทางปฏิบัติบางประการที่ต่างกันออกไป สำหรับอาจารย์ฉัตรทิพย์มีข้อเสนอหลักคือ การพัฒนาสังคมไทยควรเริ่มต้นจากการฟื้นฟูอุดมการณ์และจิตสำนึกของชาวบ้าน รวมไปถึงสมาชิกในสังคม เพราะอาจารย์เห็นว่าจิตสำนึกที่เป็นส่วนแท้ของคนไทยคือ ความรักในอิสระ ความมีน้ำใจช่วยเหลือซึ่งพากัน และการรวมกลุ่มกันโดยให้ความสำคัญอย่างสูงกับสมาชิกทุกคนในสังคมไทยอย่างเท่าเทียมกันนั้น เป็นจุดแข็งและสามารถใช้เป็นพื้นฐานเพื่อการพัฒนาในระดับต่อไปได้ ที่สำคัญ พื้นฐานนี้เองจะทำให้สังคมไทยมีการพัฒนาไปโดยปราศจากการพึ่งพาต่างประเทศ และมีความเป็นตัวของตัวเอง

ข้อเสนอของอาจารย์ฉัตรทิพย์เน้นในเรื่องของอุดมการณ์และจิตสำนึก อาจารย์เชื่อว่า ทั้งสองสิ่งนี้เป็นสิ่งที่ผูกพันสมาชิกในสังคมไว้ได้ อาจารย์ใช้วัฒนธรรมชุมชนเป็นเป้าหมายหรืออุดมการณ์สู่การเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาสังคมเศรษฐกิจไทย การมุ่งเป้าหมายไปยังการพัฒนาชุมชนอันเป็นส่วนฐานของสังคมทำเพื่อฟื้นฟูอุดมการณ์นี้เป็นสำคัญ ในขณะเดียวกันอาจารย์กล่าวถึงการเชื่อมโยงชุมชนเป็นเครือข่าย และการจัดรูปเป็นองค์กรชุมชนในระดับต่อมา

เพื่อให้ทันกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจริงในสังคม อาจารย์เสนอให้มีความร่วมมือกันระหว่างชาวบ้านกับชนชั้นอื่นในสังคมเพื่อผลักดันกำลังให้เกิดความเป็นเอกภาพในทางการเมืองและเศรษฐกิจ เพื่อสร้างความปรองมองภายในประเทศ นอกจากนี้ยังเสนอให้มีการพัฒนาเศรษฐกิจภาคอื่นๆไปพร้อมกับการพัฒนาภาคเกษตรกรรม การพัฒนารัฐให้มาจากพื้นฐานของประชาชน การเชื่อมโยงวัฒนธรรมชุมชนกับพุทธศาสนา และสุดท้ายคือ เสนอให้เชื่อมโยงวัฒนธรรมชุมชนไทยกับวัฒนธรรมโลก ข้อเสนอกที่อาจารย์ให้มาทั้งหมดเป็นข้อเสนอที่จะเป็นจริงได้ก็ต่อเมื่อมีการฟื้นฟูระบบวัฒนธรรมชุมชน หรือจิตสำนึกและอุดมการณ์ของชุมชนได้ก่อนเป็นผลสำเร็จ

ขณะเดียวกัน ข้อเสนอของอาจารย์เสนอให้นำไปสู่แนวทางปฏิบัติที่ชัดเจนกว่า กล่าวคือ อาจารย์เสนอให้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาชุมชน ในแง่ของการเข้าไปเรียนรู้ภูมิปัญญา และศักยภาพของชาวบ้านที่มีอยู่ โดยเฉพาะเรื่องการค้าวิถีชีวิตร่วมกับระบบนิเวศทางธรรมชาติ แนวคิดของอาจารย์เสนอเน้นในเรื่องสิทธิเสรีภาพโดยชอบธรรมของชาวบ้านในการจัดการดูแลสิ่งแวดล้อมที่พวกเขาดำรงชีวิตอยู่ ความสามารถในการอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างพึ่งพาอาศัย ส่งผลให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรในระดับต่อมา ทั้งยังเป็นการสร้างผลผลิตที่มีความสะอาด บริสุทธิ์ป้อนสู่สังคมในภาคการผลิตอื่น เป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่างๆในสังคม โดยอาศัยการรับประโยชน์ร่วมกัน ความสามารถในการจัดการกับธรรมชาติและสร้างประโยชน์เช่นนี้เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้าน แนวทางปฏิบัติในการพัฒนาชุมชนของอาจารย์เสนอก็คือ การเข้าไปช่วยเหลือให้คำแนะนำ และการพยายามจัดกลุ่มเพื่อประสานความร่วมมือระหว่างปราชญ์ชุมชนในท้องถิ่นต่างๆ เพื่อให้พวกเขามีการแลกเปลี่ยนและเรียนรู้ร่วมกันในการแสวงหาแนวทางที่เหมาะสมสำหรับท้องถิ่นของตนต่อไป ในขณะเดียวกัน ยังถือเป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างท้องถิ่นต่างๆ ให้เกิดเป็นเครือข่ายของชุมชนในอนาคต อาจารย์เห็นว่า การเรียนรู้ร่วมกันของปราชญ์ชาวบ้านมีคุณค่ายิ่ง และจำเป็นต้องพัฒนาเป็นการเรียนรู้ร่วมกันกับนักวิชาการจากภายนอกด้วย

ข้อเสนอของอาจารย์เสนอเน้นในเรื่องการพัฒนาศักยภาพในตัวบุคคล ไปสู่การพัฒนาชุมชนของตน แล้วจึงเชื่อมโยงสู่การพัฒนาสังคมโดยรวม อีกทั้งยังมีแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจนเป็นรูปธรรมมากที่สุด ข้อเสนอและแนวทางปฏิบัติดังกล่าวไม่ใช่เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหามีอยู่เฉพาะหน้าเท่านั้น แต่เป็นแผนการดำเนินงานด้านการพัฒนาในระยะยาวจากส่วนฐานก่อนที่จะเชื่อมโยงไปสู่ส่วนอื่นของสังคม

สำหรับข้อเสนอของอาจารย์หมอประเวศนั้นมีมากที่สุด และหลากหลายไปในประเด็นการแก้ไขปัญหาต่างๆในสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องศาสนา เศรษฐกิจ การเมือง สังคม สิ่งแวดล้อม หรือวัฒนธรรม ฯลฯ การให้ข้อเสนอจำนวนมากเช่นนี้ในด้านหนึ่งทำให้แนวคิดของอาจารย์ครอบคลุมเรื่องราวและกล่าวถึงสังคมในมุมกว้าง โดยอาจารย์ให้คำอธิบายว่าเรื่องราวต่างๆที่นำเสนอทั้งหมดล้วนมีความเชื่อมโยงเป็นเรื่องเดียวกันทั้งสิ้น อาจารย์ใช้พื้นฐานคำสอนทางพุทธศาสนามาให้คำอธิบายความเชื่อมโยงนั้น และเน้นหนักไปที่หลักคำสอนในเรื่องของปัญญาว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการแก้ไขปัญหทั้งหมดอย่างเชื่อมโยง จากความหลากหลายในข้อเสนอทั้งหมดของอาจารย์นี้ อาจารย์มีข้อเสนอหลักอยู่ใน 3 ประการเท่านั้นคือ หนึ่ง อาจารย์ให้ความสำคัญเริ่มต้นกับการสร้างสรรค์ปัญญาในปัจเจกบุคคล เพื่อเชื่อมโยงสู่ปัญญาในการพัฒนาและสร้างสรรค์สังคมส่วนรวม สอง อาจารย์ให้ความสำคัญกับการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างได้สมดุลย์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับธรรมชาติภายใต้ความสงบสุขและสันติ การอยู่ร่วมกันนี้ต้องมีการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม เพื่อส่งเสริมให้เกิดความเป็นชุมชน และ สาม อาจารย์ให้ความสำคัญกับผลกระทบในระดับโครงสร้างของสังคม เพราะเชื่อว่า สมาชิกในสังคมยังคงต้องมีความสัมพันธ์อยู่กับระบบของสังคมด้วย ทำให้อาจารย์มีข้อเสนอเรื่องการปรับเปลี่ยนในส่วนของระบบและโครงสร้างอยู่ด้วย

ข้อเสนอหลักทั้งสามประการนี้เป็นหัวใจสำคัญในแนวคิดเพื่อการพัฒนาสังคมไทยของอาจารย์ และข้อเสนอนี้ก็เป็นหลักปฏิบัติเพื่อให้เกิดการพัฒนาชุมชนซึ่งก็คือสังคมส่วนรวมตามความหมายของอาจารย์นั่นเอง อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอที่อาจารย์หมอประเวศได้ให้ไว้แม้จะครอบคลุมปัญหาที่หลากหลายแต่ก็ยังคงเป็นข้อเสนอที่ไม่มีการจัดระบบเป็นแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจนในเชิงรูปธรรมมากนักเมื่อเทียบกับแนวทางที่อาจารย์เสนอนี้ได้ให้ไว้ แต่ในขณะเดียวกัน เมื่อเทียบกับข้อเสนอของอาจารย์จักรทิพย์แล้ว อาจารย์หมอประเวศได้เสนอแนวทางในเชิงรูปธรรมไว้อย่างชัดเจนกว่ามาก

4. ประเมินจุดเด่นและขีดจำกัดของแต่ละแนวคิด

การศึกษาแนวคิดทั้งหมดที่ผ่านมา ทำให้พบว่าในแต่ละแนวคิดต่างก็มีจุดเด่นและขีดจำกัดของตนเอง ซึ่งอาจเกิดจากพื้นฐานความสนใจ และการมุ่งสู่ประเด็นปัญหาที่ต่างกันไป การประเมินจุดเด่นและขีดจำกัดในที่นี้อยู่เพียงในขอบเขตสิ่งที่ได้ศึกษาและนำเสนอมาทั้งหมด

เท่านั้น รวมทั้งเป็นการประเมินที่เกิดจากการวิเคราะห์ของผู้ศึกษาเอง จึงไม่ได้หมายความว่าสิ่งที่ประเมินออกมานี้จะถูกต้องทุกประเด็น เนื่องจากผู้ศึกษาอาจจะยังไม่สามารถศึกษาแนวคิด ทั้งสามได้อย่างละเอียดรอบคอบและครอบคลุมในทุกประเด็นอย่างแท้จริงได้ จากการศึกษาที่ ผ่านมาสามารถประเมินแนวคิดทั้งสามได้ดังนี้คือ

จุดเด่นในแต่ละแนวคิด

แนวคิดของอาจารย์ฉัตรทิพย์มีลักษณะเด่นที่สำคัญมากคือ เป็นแนวคิดที่เสนอ แก่มุมในเรื่องของอุดมการณ์และจิตสำนึกของชาวบ้าน ซึ่งยังไม่มีใครเคยนำเสนอไว้อย่างลึกซึ้งนัก แนวคิดนี้มีคุณค่าในด้านการเติมเต็มประเด็นที่ขาดหายไปในสังคมไทย เนื่องจากการศึกษาวิจัย ส่วนใหญ่ที่นำเสนอยังคงอยู่ภายใต้ระเบียบวิธีและค่านิยมเดิมที่ถูกครอบงำโดยรัฐ ซึ่งยังไม่อาจ ตัดขาดออกมาได้ ในขณะที่อาจารย์ฉัตรทิพย์มีความกล้าที่จะนำเอาส่วนที่มีอยู่จริงอีกส่วนหนึ่ง ของสังคมไทยคือ เรื่องราวอันเป็นจิตสำนึกของชาวบ้านมานำเสนอ ทั้งๆที่อาจไม่ได้รับการยอมรับ เท่าที่ควรจากวงวิชาการไทย ซึ่งส่วนใหญ่ยังคงดำรงค่านิยมเดิมไว้ ในขณะเดียวกัน แนวคิดของ อาจารย์ก็มีคุณูปการอย่างยิ่งในการเป็นจุดเริ่มต้นให้เกิดการศึกษาต่อในแนวทางเดียวกันนี้กลายเป็น ผลงานที่น่าสนใจอีกหลายชิ้นติดตามมา

สำหรับแนวคิดของอาจารย์เสนอหมีมีลักษณะเด่นอยู่ที่ความชัดเจนในข้อเสนอและ แนวทางปฏิบัติเพื่อการพัฒนาสังคมไทย ที่สำคัญแนวคิดของอาจารย์ได้ถูกนำไปใช้ปฏิบัติจริง จนเกิดผลที่น่าพอใจในปัจจุบัน นอกจากนี้แนวคิดของอาจารย์ตรงกับเป้าหมายในเรื่องการพัฒนา ชุมชนให้พึ่งตนเองมากที่สุด และสามารถกำหนดแนวทางการพัฒนาในระยะยาวไว้ได้อย่างเด่นชัด การที่อาจารย์เสนอหมีได้นำเอาแนวคิดของตนมาประยุกต์ใช้จนเกิดเป็นงานในเชิงรูปธรรมเช่นนี้ย่อม ทำให้แนวคิดนี้มีความยืดหยุ่น สามารถปรับเปลี่ยนไปได้ตามแต่ประสบการณ์จริงที่เกิดขึ้นในการ ทำงาน

สุดท้ายคือแนวคิดของอาจารย์หมอบระเวศ ลักษณะเด่นที่สุดก็คือ การกล่าวถึง สังคมโดยครอบคลุมประเด็นปัญหาต่างๆไว้จนเกือบจะครบถ้วน ที่สำคัญคือ แนวคิดของอาจารย์ หมอบระเวศไม่จำกัดขอบเขตอยู่ที่ความสนใจหรือการทำงานในส่วนใดโดยเฉพาะ เป็นแนวคิดที่มีความครอบคลุมเป็นมหภาคมากที่สุด และให้ความสำคัญกับสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยด้วย

กล่าวคือ แนวคิดของอาจารย์หมอบริเวณนอกจากจะพยายามเชื่อมโยงเรื่องต่างๆภายในสังคมไทยแล้ว ยังไม่ละเลยในส่วนของการเชื่อมโยงสังคมไทยกับปัญหาและความเปลี่ยนแปลงในกระแสโลกด้วย จึงถือว่าเป็นแนวคิดที่มีความทันสมัยและปรับเปลี่ยนไปตามความเป็นจริงที่เป็นอยู่ตลอดเวลา พร้อมกันนั้นอาจารย์เองก็มีความสามารถในการบูรณาการความคิดต่างๆจนสามารถเสนอแนวคิดในแต่ละเรื่องออกมาได้อย่างมีพลัง ซึ่งนับเป็นความสามารถพิเศษที่ไม่ปรากฏให้เห็นมากนักในกลุ่มนักวิชาการไทย

ข้อจำกัดของแต่ละแนวคิด

เมื่อพิจารณาในส่วนของข้อจำกัดในแต่ละแนวคิดพบว่า แนวคิดของอาจารย์ฉัตรทิพย์มีข้อจำกัดอยู่ตรงที่แนวคิดนี้กล่าวถึงเรื่องที่จะเอื้ออำนวยอย่างมากในการทำความเข้าใจ นั่นคือ เรื่องของจิตสำนึกและอุดมการณ์ของชาวบ้าน ซึ่งถูกละเลยจากการศึกษามาเป็นเวลานาน ทำให้การจะทำความเข้าใจในประเด็นนี้ในระยะสั้นเป็นเรื่องยาก และที่ยากไปกว่านั้นคือ การให้การยอมรับในสิ่งที่อาจารย์ได้นำเสนอ เนื่องจากเป็นเรื่องใหม่ที่ต้องการการศึกษาวิจัยเพื่อยืนยันและสนับสนุนอีกในระดับต่อไป ความยากที่จะยอมรับในข้อเสนอนี้เองทำให้แนวคิดของอาจารย์มักถูกมองว่าเป็นส่วนของความเพ้อฝัน และไม่ทันกับสภาพความเป็นจริงในปัจจุบัน และโดยแท้ที่จริงแล้ว แนวคิดของอาจารย์ฉัตรทิพย์ก็มีข้อจำกัดที่สำคัญคือ การขาดมิติของความเชื่อมโยงภาพในอดีตที่อาจารย์กล่าวเน้น เข้ากับความเป็นจริงซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาในปัจจุบัน ทั้งๆที่ประเด็นนี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง

ในขณะที่ แนวคิดของอาจารย์เสนอเน้นการให้ข้อเสนอในทางปฏิบัติ โดยที่อาจารย์เสนอเองก็ยอมรับว่า อาจารย์ไม่ได้สนใจที่จะนำเสนอแนวคิดในเชิงวิชาการแต่อย่างใด สิ่งที่อาจารย์ให้ความสำคัญก็คือ วิธีการปฏิบัติงานเพื่อแก้ไขปัญหาสังคมที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน พร้อมกับการวางโครงการปฏิบัติงานเพื่อควบคุมปัญหาและพัฒนาในระยะยาว ข้อเสนอของอาจารย์เสนอนี้จึงมีลักษณะเป็นในเชิงนโยบายมากกว่าเป็นแนวคิดหรือทฤษฎี เมื่อเทียบกับอีกสองแนวคิดที่นำมาศึกษาในที่นี้ การเน้นให้ข้อเสนอในทางปฏิบัติเช่นนี้ทำให้อาจารย์เสนอขาดความสนใจที่จะศึกษาและให้คำอธิบายในเรื่องของความสัมพันธ์ภายในชุมชนไทยเท่าที่ควร แม้อาจารย์เสนอจะเคยกล่าวถึงความสำคัญของวัฒนธรรมหรือความมีน้ำใจของชาวบ้านในชุมชนอยู่บ้าง แต่อาจารย์ก็มิได้ให้ความสนใจในประเด็นดังกล่าวมากเท่ากับการกล่าวถึงคุณค่าในด้านศักยภาพ

และภูมิปัญญาของชาวบ้านในการพัฒนาตนเอง กล่าวคือ อาจารย์เสน่ห์สนใจในคุณค่าของสิ่งที่สามารถนำมาปฏิบัติใช้ในเชิงรูปธรรมมากกว่าการสืบทอดหรือความผูกพันทางจิตใจ ขณะเดียวกัน การที่อาจารย์มีพื้นฐานความคิดซึ่งได้รับอิทธิพลจากตะวันตกมากค่อนข้างมาก ทำให้อาจารย์ยังคงมองและให้ความสำคัญในส่วนของปัจเจกชนเป็นหลัก อีกทั้งมีความเชื่อว่า การเรียนรู้และอยู่ร่วมกันในสังคมจะเป็นจริงได้ก็ต่อเมื่อสมาชิกในแต่ละส่วนมีผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น การทำเช่นนี้จึงดูเหมือนว่า อาจารย์เสน่ห์ยังคงใช้พื้นฐานความคิดแบบปัจเจกชนนิยมของตะวันตกที่ติดตัวมา มาอธิบายคนและสังคมไทย ในความเป็นจริงของสังคมไทยปัจจุบัน เรายังไม่อาจสรุปได้ว่าคนไทยยังคงดำรงความผูกพันอันมีคุณค่าแบบเดิมไว้ได้มากนักน้อยเพียงใด แนวคิดของอาจารย์เสน่ห์อาจถูกต้องและให้ข้อเสนอตามสภาพความเป็นจริงที่เปลี่ยนแปลงไปแล้วของสังคมไทย หรือในทางกลับกัน หากคนไทยโดยเฉพาะชาวบ้านในชุมชนระดับหมู่บ้าน ยังคงรักษาวินัยธรรมและความผูกพันทางใจไว้อย่างครบถ้วนแล้ว แนวคิดของอาจารย์เสน่ห์อาจมีข้อจำกัดที่สำคัญคือ เป็นแนวคิดที่ขาดการอธิบาย และการทำความเข้าใจในเรื่องชุมชนรวมทั้งสังคมไทยอย่างลึกซึ้งเท่าที่ควร

ข้อจำกัดในแนวคิดสุดท้ายของการศึกษานี้ก็คือ ข้อจำกัดของแนวคิดอาจารย์หมอบุระเวศ ที่เด่นชัดที่สุดก็คือ การที่อาจารย์พยายามจะนำเสนอปัญหา และทางออกของสังคมไทยอย่างครอบคลุมนั้น ทำให้ดูเหมือนมีการแยกส่วนกันไปเพื่อใช้แก้ปัญหาเฉพาะอย่าง จึงเป็นการยากในการที่จะจัดระบบทั้งหมดมาไว้เป็นข้อสรุปเดียวกันได้ และจากการนำเสนอของอาจารย์หมอบุระเวศเองก็ไม่มีการจัดระบบเชื่อมโยงงานของอาจารย์ไว้อย่างเด่นชัดเท่าที่ควร ในขณะเดียวกันวิธีการนำเสนอโดยพยายามกล่าวถึงเรื่องราวและปัญหาอย่างกว้างๆ เพื่อให้ครอบคลุมครบถ้วนนั้นทำให้การนำเสนอของอาจารย์หมอบุระเวศในบางเรื่องขาดมิติในแนวลึก และรายละเอียดที่ฟังจะมีอยู่ไปด้วย ข้อจำกัดที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การที่แนวคิดของอาจารย์หมอบุระเวศใช้หลักคำสอนของพุทธศาสนาเข้ามาผสมผสานในการนำเสนอ นั้น อาจารย์มักจะสร้างศัพท์ใหม่ซึ่งยากต่อการทำความเข้าใจมากขึ้น ทั้งๆที่แนวคิดของอาจารย์เองนำเสนอในเรื่องที่ไม่ยาก และเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับความเป็นจริงในปัจจุบันอยู่มาก

ประเมินแนวคิดทั้งสามในฐานะทางเลือกใหม่ในการพัฒนาสังคมไทย

การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติทั้ง 7 ฉบับที่ผ่านมา ได้ก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมและเศรษฐกิจสะสมติดต่อกันมาเป็นเวลานาน สิ่งที่เกิดขึ้นได้ ในแผนพัฒนาระยะหลังก็คือ การวางนโยบายการพัฒนาต่างๆที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่จัดทำเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาตามแผนพัฒนาฯ ก่อนหน้านั้นเสมอ จนเกิดเป็นปัญหาสะสมอย่าง ไม่สิ้นสุด ปัจจุบันในสังคมไทยมีผู้ตระหนักถึงข้อบกพร่องดังกล่าวนี้ และร่วมกันแสวงหาทางเลือกอื่นในการพัฒนาสังคม เพื่อให้สอดคล้องกับพื้นฐานและสภาพความเป็นจริงของไทยมากที่สุด นอกจากนั้นเรายังพบว่า ภายได้สภาพความเปลี่ยนแปลงซึ่งทำให้สังคมไทยเข้าไปผูกพันอยู่กับ สังคมอื่นในโลกมากขึ้นทุกขณะนั้น ได้มีการนำเสนอแนวคิดซึ่งแสดงถึงความปรารถนาที่จะลดการพึ่งพาความช่วยเหลือทั้งทางด้านสังคมและเศรษฐกิจจากภายนอกมากขึ้น มีการย้อนกลับไปศึกษาถึงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของไทย โดยศึกษาจากแง่มุมของชาวบ้านและชุมชน รวมทั้งการนำเสนอยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ข้อเสนอเหล่านี้ล้วนเป็น ทางเลือกที่สำคัญซึ่งจำเป็นต้องได้รับความเอาใจใส่และนำไปประยุกต์ใช้ต่อไป

จากการศึกษาแนวคิดของนักคิดอาวุโสไทยทั้งสามท่านที่ผ่านมาสามารถนำสาระสำคัญของแต่ละแนวคิดมาเป็นข้อสรุปในฐานะทางเลือกของการพัฒนาได้คือ แนวคิดของอาจารย์ เสน่ห์เป็นตัวอย่างของนักคิดและนักพัฒนาที่เน้นไปยังการให้ความสำคัญกับมนุษย์เป็นศูนย์กลาง เป็นแนวคิดที่ทวนกระแสจากแนวทฤษฎีความทันสมัยที่ใช้อยู่ ซึ่งเน้นการแก้ไขปัญหาที่โครงสร้าง โดยถือว่าการพัฒนาที่โครงสร้างจะสามารถกระจายผลประโยชน์ไปยังส่วนอื่นๆของสังคมได้ ซึ่งแนวคิดดังกล่าวไม่ได้เน้นที่การพัฒนาด้วยตัวมนุษย์โดยตรง แนวคิดของอาจารย์เสน่ห์มีความ แตกต่างจากแนวคิดดังกล่าว อาจารย์เห็นว่าเป้าหมายของการพัฒนาที่สำคัญควรอยู่ตรงที่การ แสวงหาหนทางให้ผลการพัฒนานั้นตกแก่มนุษย์ในแง่ปัจเจกบุคคลโดยตรง โดยให้ปัจเจกบุคคล นั้นมีชีวิตที่มีความสุขภายใต้เสรีภาพและอิสรภาพของแต่ละคน การพัฒนาโดยมุ่งเป้าหมายไปยัง ตัวมนุษย์หรือสมาชิกในสังคมปรากฏชัดเจนเช่นกันในแนวคิดของอาจารย์หมอประเวชและ อาจารย์จักรทิพย์ อาจารย์ทั้งสองท่านเน้นที่การพัฒนาบุคคลในเชิงจิตสำนึกและอุดมการณ์ โดย อาจารย์จักรทิพย์ใช้อุดมการณ์ที่แฝงอยู่ในการดำเนินชีวิต และเป็นวิถีปฏิบัติที่สืบต่อเป็น วัฒนธรรมมาเป็นอุดมการณ์นำในการฟื้นฟูและพัฒนาสมาชิกในสังคม ขณะที่อาจารย์หมอ ประเวชเน้นไปยังการพัฒนาจิตใจโดยมีพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานสำคัญ แนวคิดของนักคิดทั้งสาม

ท่านที่นำมาศึกษานี้ต่างเสนอวิธีการในการพัฒนาบุคคลไว้คล้ายคลึงกันคือ การศึกษาเรียนรู้ร่วมกันภายในชุมชน และสร้างเครือข่ายโยงใยสังคม ในขณะที่เดียวกันแนวคิดในการพัฒนาสังคมที่ทั้งสามท่านนำเสนอ นั้นยังคงให้ความสำคัญกับโครงสร้างของสังคมซึ่งต้องมีส่วนเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ การกล่าวถึงการพัฒนาโดยให้ความสำคัญกับโครงสร้างทางสังคมปรากฏชัดในแนวคิดของอาจารย์หมอบุระเวศมากที่สุด อาจารย์ได้นำเอาหลักการคำสอนทางพุทธศาสนาในเรื่องขันธห้ามาใช้อธิบายโครงสร้างของสังคม โดยอาจารย์เสนอขันธห้าของสังคมซึ่งประกอบด้วยจิตใจ เศรษฐกิจ วิทยาการ การศึกษา และวัฒนธรรม ตลอดจนธรรมชาติและสภาพแวดล้อม จิตใจจะเป็นแกนกลางหรือหัวใจของสังคม ซึ่งจะไปกำหนดสิ่งแวดล้อมอื่นๆที่ตามมา ทั้งเรื่องระบบเศรษฐกิจ วิทยาการ แบบแผนการศึกษา นิเวศวิทยา อาจารย์หมอบุระเวศเห็นว่า ทุกปัจจัยในขันธห้าล้วนมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันและเป็นตัวกำหนดโครงสร้างหรือระบบของสังคมว่าจะให้เป็นไปอย่างไร

ขณะที่เดียวกัน การให้ความสำคัญกับการพัฒนาในเชิงโครงสร้างไปพร้อมกับการพัฒนาปัจเจกบุคคลปรากฏชัดเช่นกันในแนวคิดของอาจารย์เสนห์ อาจารย์เห็นว่า โครงสร้างทางการเมืองและการศึกษาเป็นส่วนสำคัญที่เกื้อหนุนให้การพัฒนาคนในสังคมเป็นจริงขึ้นมาได้ ในระยะหลัง แนวคิดของอาจารย์เสนห์ให้ความสำคัญอย่างมากกับการพัฒนาระบบการศึกษา โดยเฉพาะการศึกษาที่เข้าถึงสภาพชีวิตที่แท้จริงของคน ซึ่งสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในชีวิตได้จริง ดังปรากฏในโครงการโรงเรียนชุมชนอีสานที่อาจารย์ทำงานอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งเน้นการเรียนรู้ร่วมกันของชาวบ้านในหลากหลายพื้นที่ ร่วมกับปัญญาชนจากภายนอกในเรื่องการผลิตด้านเกษตรกรรมเพื่อการดำรงชีวิต แนวคิดของอาจารย์เสนห์ยังผูกพันไปถึงการจัดการกับระบบนิเวศน์และทรัพยากรโดยประชาชนโดยชอบธรรม

ในขณะที่แนวคิดของอาจารย์ฉัตรทิพย์ตั้งอยู่บนความเชื่อที่มีฐานทางสังคมในชุมชนที่ยอมรับว่ามีพลังและก่อให้เกิดผลในเชิงรูปธรรมที่สามารถนำไปปฏิบัติได้ อาจารย์ฉัตรทิพย์เชื่อในพลังของประชาชน โดยเฉพาะในกลุ่มชาวบ้านซึ่งรวมตัวกันอยู่เป็นชุมชน พวกเขาจะเป็นผู้สร้างสรรคสิ่งที่เหมาะสมเพื่อการพัฒนาตนเองและสังคมได้ โดยปราศจากการครอบงำหรือจัดระบบโดยรัฐหรือกลุ่มที่มีอิทธิพลในสังคม เพราะฉะนั้นอาจารย์จึงเชื่อว่าพลังของชาวบ้านหรืออุดมการณ์ที่มีอยู่แล้วของชาวบ้านจะเป็นตัวกำหนดโครงสร้างที่สอดคล้องและสัมพันธ์กับความต้องการของพวกเขาได้เอง แนวคิดของอาจารย์ฉัตรทิพย์ดังกล่าวจึงให้ความสำคัญกับเรื่อง

อุดมการณ์อยู่เหนือเรื่องอื่นใด ระบบโครงสร้างมาจากการกำหนดของชาวบ้านหรือประชาชนจึง สอดคล้องกับความต้องการของประชาชน และควรเป็นเป้าหมายของการพัฒนาที่แท้จริง

แนวคิดทั้งสามต่างให้ทิศทางการพัฒนาไปในวิธีทางใหม่ ความเหมือนและ แตกต่างกันในรายละเอียดเป็นสิ่งที่น่าสนใจ เพราะหากนำมาพิจารณาร่วมกันแล้วอาจสามารถนำไปสู่แนวทางการพัฒนาในเชิงรูปธรรมที่เหมาะสมสำหรับสังคมไทยต่อไปได้ อย่างไรก็ตาม แนวคิด ทั้งสามเป็นเพียงตัวอย่างของแนวคิดในกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดการพัฒนาในปัจจุบัน ซึ่งยัง ประกอบไปด้วยแนวคิดอื่นที่น่าสนใจอยู่ด้วย ซึ่งควรจะศึกษาและนำมาสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ ใหม่สำหรับวงวิชาการไทยต่อไป ที่สำคัญแนวคิดทั้งสามนี้มีใช่แนวคิดที่ปรารถนาให้สังคมไทยมี พัฒนาการไปอย่างโดดเดี่ยว นักคิดทั้งสามต่างเห็นความสำคัญในการเชื่อมโยงความรู้ ตลอดจน สังคมไทยให้เข้าร่วมอยู่ในความเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกด้วย แต่การพัฒนาโดยตัวของตัวเอง เป็นพื้นฐานสำคัญที่จะทำให้สังคมไทยมีความเข้มแข็งพอที่จะยืนหยัดต่อไปได้ โดยไม่อยู่ภายใต้ การครอบงำโดยอิทธิพลหรืออำนาจใดโดยเฉพาะ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย